

KEMAHLI HACI FEYZULLAH EFENDİ’NİN ÇEVİRİSİ İLE HÂLİD EL-BAĞDÂDÎ’NİN CİBRÎL HADÎS-İ ŞERÎFİ ŞERHİ (1193/1779--1213/1798-99)

Prof. Dr. İsa ÇELİK* / Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM**

Öz: Nakşibendi tarikatının Hâlidî kolunun kurucusu Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî 1193/ 1779 yılında Irak’ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelir. Hâlid el-Bağdâdî olarak tanınır. Müellifin “Şeşangost” altıparmak lakabıyla tanınan babası Pir Mikâil Efendi büyük ihtimalle Kâdirî tarikatına bağlı bir sufidir. Annesi ise bölgenin ünlü bir sufi ailesine mensuptur. Soyunun baba tarafından Hz. Osman’a ulaştığı rivayet edilir. İlk tahsilini memleketinde alır. Daha sonra bölgedeki diğer ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Bağdat’a gider. Mantık ve kelâm ilimlerinde yoğunlaşan müellif, Vali Baban İbrahim Paşa’nın müderrislik teklifini kabul etmez. Şeyh Abdülkerim Berzencî’nin 1213/ 1798-99 yılında vebadan vefat etmesi üzerine onun Süleymaniye’deki medresesinin sorumluluğunu üstlenerek burada yaklaşık yedi yıl müderrislik yapar. Siyasî otoriteye uzak durmasını sağlayan zühdü ve derin ilmiyle tanınır. Nakşibendi tarikatı içinde kendisine nisbet edilen Hâlidî kolunu tesis eder. Nakşibendi ekolüne yeni görüşler katar. Geniş bir alana yayılan Hâlidî koluna mensup müntesipler, Osmanlılar lehindeki faaliyetleriyle öne çıkarlar. Bu ekol, Şiiliğin Irak’a ve Anadolu’ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Hâlid el-Bağdâdî 1242/1827 yılında hac yolculuğu esnasında Şam civarında vebaya yakalanarak vefat eder.

Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi (v. 1323/1905) tarafından Türkçeye çevrilmiş olan *Ferâ’ idü’l-fevâ’id* adlı bu eser, otuz beş varaktan ibarettir. Bilebildiğimiz kadarı ile eser hakkında ciddi bir çalışma yapılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâlid el-Bağdâdî, Eş’ârilik, Nakşibendilik, Hâlidilik, *Ferâ’idü’l-Fevâ’id*.

HALID AL-BAĞDÂDÎ’S COMMENTARY ON HADITH WITH THE TRANSLATION OF KEMAHLI HAJI FEYZULLAH EFENDI

(1193/1779-1213/1798-99)

Abstract: The founder of the Qalidiyya branch of Nakşibendiyye tariqat, Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî al-Kurdi was born in 1193/1779, in the Montenegro town of Sulaymaniyah, Iraq. He is known as al-Baghdadi. His father Pir Misal Efendi, known as s Şeşangost î altıparmak, is probably a Sufi affiliated to the Qadir al-Tariqat. His

ORCID ID : *0000-0003-0051-1807 / **0000-0003-4640-8549

DOI : 10.31126-akrajournal.528275

Geliş tarihi : 17 Şubat 2019 / Kabul tarihi: 20 Mart 2019

*Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı.

mother belongs to a famous Sufi family in the region. The descendant is thought to have reached Osman He takes his first education in his hometown. Afterwards, he goes to Baghdad after wandering around the other centers of science in the region. The author, who focuses on logic and theology, does not accept the proposal of the Governor Baban İbrâhim Pasha. When Sheikh Abdülkerim Berzencî died from plague in 1213 / 1798-99, he assumed responsibility for the madrasa of Süleymaniye and worked as a lecturer for seven years. He is known for his zühdü and his deep wisdom, which make him stay away from political authority. He established the Khalidiyya branch, which belongs to him in the Naqshbandiyyah tariqat. Nakşbendiyye adds new opinions to his school. The followers of the Hâliidiyye branch spread over a wide area stand out with their activities in favor of the Ottomans. This school was intensively supported by the Ottoman Empire because it prevented the infiltration of Shiite into Iraq and Anatolia. Khassid al-Baghdadi died in 1242/1827 during the pilgrimage to Damascus, where he died.

This work, called Faramişid al-Fawâ'id, translated into Turkish by Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi (v. 1323/1905), consists of thirty five foils. As far as we can not know, a serious work on a serious work has not been done.

Key Words: Halid al-Baghdadi, Ash'arism, Nakshbendiyye, Hâliidiyye, Hadith on Jibril.

Giriş

İslâm medeniyetinin kurulmasında önemli bir yeri olan tasavvuf ekolünün ortaya çıkışı bir öz olarak Asr-ı Saadet'e kadar gider. Bilindiği üzere Cibril hadis-i şerifinde Peygamber Efendimiz üç önemli kavrama işaret etmiştir. Bunlar *İslâm*, *iman* ve *ihsan* kavramlarıdır. Asr-ı Saadet'ten sonra iman kavramını izah etmek için itikadi mezhepler; ibadet ve muamelata dair hükümler varetmek üzere fihri mezhepler, Peygamber Efendimiz'in "*Sen Allah'ı göremesen de Allah'ın seni gördüğü şuuruyla hareket etmelidir*" şeklinde tarif ettiği ihsan kavramını izah etmek için de daha sonraki dönemlerde tarikatlar şeklinde teşkilatlanmış tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekollerin ortaya çıkmasında Cibril hadis-i şerifi¹ nüve teşkil etmiştir. Bin yıldır kültürümüzü mayalayan bu irfani geleneğin ana gayesi "inanç, ibadet, güzel ahlak" katmanlarını müminlerde gerçekleştirerek kâmil insan yetiştirmektir. Bu üç boyutlu anlayışın etkinliği İslam'ın klasik çağında doğal bir şekilde hayata yansımış, İslam âlimleri külli bir bakış açısı ile İslam'ın külliyesinde yetişmiştir. Bu üç boyutun bugün kayıp halkası olan tasavvuf ve irfan İslami geleneğin bütün birikimi üzerine Horasan erenleri tarafından temelleri atılan Osmanlı toplumunda zirveye çıkmıştır. Fakat tasavvufî yaşayışı denetlemek maksadıyla Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olan "*meşihat makamı*"nın² Cumhuriyet Dönemi'nde ortadan kaldırılması bu alanı istismara açık bırakmış olmasına rağmen bu dönemde de çağa damgasını vurmuş önemli şahsiyetler

1. Bkz., Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara 2005.

2. İsa Çelik, *Âbidin Paşa'nın Mesnevi Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Vefa Yayınları, İstanbul 2007, s. 109-110.

yetiştir. Kurumsal bir yapının tarikatlardan elini çekmesi belki de bu müesseselerin gözden ırak, sırta çekilmiş bir şekilde İslam dininin ana rahmi mesabesindeki müritlerin veya müritlerin kapılarını açtığı ev ortamında bütün özgünlükleri ile büyüüp gelişme ortamı oluşmuştur. İslam celâl tecellisi demek olan baskı dönemlerinde baskının daha çok hissedildiği kamusal alandan ayrılarak eve çekilir. Baskı dönemlerinde ikiyüzlü menfaatkar insanlar, din adına ortaya çıkmaz. Dolayısıyla baskı dönemleri ihlas ve samimiyetin zirveye çıktığı dönemlerdir.

*“Hoştur bana senden gelen:
Ya hilat-ü yahut kefen,
Ya taze gül, yahut diken..
Kahrında hoş lutfun da hoş”³*

anlayışında olan sufiler her dönemin avantaj ve dezavantajlarını hesaba katacak yeri geldiğinde halvet, yeri geldiğinde celvet, yeri geldiğinde halvetder encümen ilkeleri ışığında olumlu ve olumsuz şartlardan olabildiğince seyr ü sülûklarına devam etme gayretinde olmuşlardır.

Bugün rabita tefekkür, nazar, tevessül, şefaât, keşf ve ilham gibi tasavvufi değerleri şirk, küfür olarak tanımlayan ilkel, haricî, Vehhabi anlayış Osmanlı coğrafyasının her köşesine petro-dolarlar akıtarak bünyemize yabancı bir anlayışı aşılarken, bilim dünyasında bu metafizik unsurların parapsikiyatrik değerleri⁴ incelenmektedir. Batı düşüncesi kuantum fiziğinin etkisi ile gerçekleşen post-modern dönemi⁵ yaşarken, bugün sosyal bilimler alanında bile hâlâ pozitivist bir anlayış hâkimiyetini sürdürmektedir.

“Men arefe nefsehu, fegad arefe Rabbêhü” “Nefsini bilen Rabbini bilir”⁶ sırrından nasiplenerek insanın iç aydınlanmasını sağlamayı amaç edinen tasavvufun birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar güzel ahlak üzerinde yoğunlaşmıştır. Tasavvuf bu düşüncenin kitabî/teorik boyutu; tarikat ise topluma yansımış pratik boyutudur. Bu manevi ekolün yol haritasını Yunus Emre özlü bir şekilde çizmiştir:

*Şeriat, tarikat yoldur varana
Mârifet, hakikat andan içeru⁷*

3. <https://www.antoloji.com/kahrinda-hos-lutfunda-hos-3-siiri/>, erişim tarihi: 13.09.2018.

4. Hayrani Altıntaş, “Din Psikolojisi ve Tasavvuf” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/69/1743/18507.pdf>, erişim tarihi: 08.07.2017, ss. 1-27.

5. Hasan Yıldız, “Postmodernizm Nedir?” https://birimler.dpu.edu.tr/app/views/paanel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_13/153-166.pdf, Erişim tarihi: 08.07.2017, ss. 1-15.

6. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzillü'l-İlbâs Ammâ İşteherâ Mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405, II, s. 262.

7. Bkz., Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Dîvân'ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört Kapı)”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 1, sy. 1, Mayıs 2017, s. 1-18.

Azerbaycan'ın millî şairi Bahtiyar Vahapzâde (d.16 Ağustos 1925, Şeki-v.13 Şubat 2009, Bakü), Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'nin hatırasına yazdığı “*Tasavvuf*” adlı şiirinde aynı manevi rotaya işaret etmiştir:

*Herkesin yüreğinden
Allah'a bir yol gider
O yola biganeler,
Kendine biganedir
Hakk'a ulaşmak için
Kendini aşmak için
Gerek önce aşasan,
Nefs adlı dağları.
Şeriat-bir ağaçsa
Tarikat-budakları
Mârifet-yaprakları
Hakikat-meyvesidir
Tasavvuf hak sesidir/ Temmuz 1999⁸*

Hâlid el-Bağdâdî

Nakşibendi tarikatının Hâlidî kolunun kurucusu Ebü'l-Behâ Ziyâ-üddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî 1193/ 1779 yılında Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelir. *Mevlana* unvanı ile tanınmış,⁹ “Ziyaüddin” lakabı ve “el-Bağdâdî” nisbesi/doğum yeri ile şöhret bulmuştur. Mevlânâ Hâlid Hazretlerinin kendi eserlerinde ve konu ile ilgili diğer kaynaklarda babasının Hüseyin adında bir zat olduğu isminden anlaşılmaktadır. Şafî mezhebine mensuptur. İtikaden Eş'ari, tarikaten Nakşî, ve meşreb/ekol olarak müceddidî yani ihyâcî bir anlayışa sahiptir.¹⁰ Müellifin “Şeşangost” altıparmak lakabıyla tanınan babası Pir Mikâil Efendi, tahminlere göre Kâdirî tarikatına bağlı bir sufidir. Annesi ise bölgenin ünlü bir sufi ailesine mensuptur. Soyunun baba tarafından Hz. Osman'a ulaştığı rivayet edilen Hâlid el-Bağdâdî Nakşibendi mensupları arasında *efendimiz* anlamına gelen *mevlânâ* unvanıyla tanınmaktadır. İlk tahsilini memleketinde alır. Daha sonra bölgedeki diğer ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Bağdat'a gider. Mantık ve kelâm ilimlerinde yoğunlaşan müellif, Vali Baban İbrahim Paşa'nın müderislik teklifini kabul etmez. Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin 1213/ 1798-

8. “Bahtiyar Vahabzade'den Mektup Var”, <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d198s0101>, erişim tarihi: 05.09.2018.

9. Hamid Algar, “Hâlid el-Bağdâdî”, *TDK.*, 1997, c. XV., s., 283-285, s. 283.

10. Abdurrahman Memiş, “Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri (ks.)”, <https://somuncubaba.net/hulusi-kalbden/mevlana-halid-i-bagdadi-hazretleri-k-s/>, erişim tarihi:09.07.2018

1799 yılında vebadan vefat etmesi üzerine onun Süleymaniye'deki medresesinin sorumluluğunu üstlenerek burada yaklaşık yedi yıl müderrislik yapar. Bu yıllarda siyasi otoriteye uzak durmasını sağlayan zühdü ve derin ilmiyle tanınır.

1805'te hac niyetiyle çıktığı yolculuk sırasında tasavvufa ilgi duymasını sağlayan hâller yaşar. Örneğin Medine'de bulunduğu sırada Yemenli bir zat, şeriata zahiren muhalif gördüğü şeyler konusunda meseleyi tetkik etmeden alelacele tepki vermemesi hususunda kendisini uyarır. Mekke'ye ulaştığında Kâbe'ye giden Hâlid, yüzü kendisine sırtı Kâbe'ye dönük vaziyette oturan birini görür ve Medine'de kendisine yapılan tavsiyeyi unutarak Kâbe'ye saygısızlık olarak düşündüğü bu tavrı sebebiyle içinden adamı kınar. Bunun üzerine Hâlid el-Bağdâdî'nin gönlünden geçene vakıf olan bu zat kendisine, "*Allah indinde mümin bir kulun değerinin Kâbe'nin değerinden daha yüksek olduğunu bilmiyor musun?*" demesi üzerine hayret ve pişmanlık duyguları içinde ondan af diler ve kendisini mürit olarak kabul etmesini rica eder. Söz konusu kişi, müşidinin kendisini Hindistan'da beklediğini söyleyerek onun bu isteğini geri çevirir. Müellif, hac farızasını ifa ettikten sonra medresedeki müderrislik vazifesine geri döner.

1809 yılında maneviyattan beklediği haber gelir. Süleymaniye'yi ziyaret eden Mirza Rahîmullah Azîmâbâdî adındaki Hindistanlı bir derviş kendisine Hindistan'a giderek Nakşibendi şeyhi Abdullah Dihlevî'den el almasını tavsiye eder. Bunun üzerine derhal yola çıkan Hâlid, İran ve Afganistan üzerinden altı ay kadar süren zorlu bir yolculukla Delhi'ye ulaşır. Yol boyunca karşılaştığı Şii ulema ile, özellikle de Tahranlı bir müçtehit olan Şeyh İsmâîl-i Kâşî ile mezhep tartışmalarına girişmesi ve bu tartışmaları ısrarla devam ettirmesi yolculuğunun meşakkatini daha da artırır. Nihayet Delhi'de Abdullah Dihlevî ile görüşerek ona intisap eder. Nakşibendiliğin seyr ü sülûk mertebelerini beş ayda/diğer bir rivayete göre ise on bir ayda kateder ve şeyhi tarafından halife olarak Süleymaniye'ye geri gönderilir. Kendisine Nakşibendiliğin yanı sıra Kadirilik, Sühreverdilik, Kübrevilik ve Çiştî Tarikatlarından da irşat belgesi verilir.

Muskat, Yezd, Şîraz, İsfahan, Hemedan ve Senendec'te Şii ulema ile giriştiği tartışmalar sebebiyle aksayan dönüş yolculuğu yaklaşık elli gün sürer. Süleymaniye'ye vardıktan sonra Bağdat'a gidip kısa bir süre orada kalır. Hâlid'in, Nakşibendi tarikatını yaymaya başlaması Süleymaniye'deki bazı çevreleri rahatsız eder. Bu çevreler vali üzerinden ona baskı yapmaya çalışırlar. Bu durum karşısında Hâlid 1813'te tekrar Bağdat'a gider ve orada satın aldığı bir medreseyi Nakşibendi Zaviyesi'ne çevirerek irşat faaliyetine başlar ve çok sayıda mürit toplar. Muhalifleri rahat durmaz. Örneğin Süleyma-

niye’de Şeyh Ma’rûf Berzencî ona birtakım suçlamalar yöneltir ve bu doğrultuda “*Tahrîrû’l-hitâb fi’r-red ‘alâ Hâlidî’l-kezzâb*” adlı bir de risale yazarak bunu Bağdat Valisi Said Paşa’ya gönderir. Ancak Hâlid’in, salih bir kişi olduğuna inanan Said Paşa, Hille Müftüsü Muhammed Emin Topukçulu’ya, Hâlid aleyhindeki suçlamalara reddiye olarak “*el-Ğavlü’s-savâb bi-reddi mâ sümmiye bi-Tahrîri’l-hitâb*” adıyla bir risale yazdırarak müellifi müdafaa eder. Bu olaydan sonra Süleymaniye’ye giden Hâlid için Vali Mahmud Paşa bir zaviye yaptırır. Ancak müellif bir süre sonra Bağdat’a dönerek irşat faaliyetlerini burada sürdürür.

Hâlid el-Bağdâdî her geçen gün irşat faaliyetlerini artırır. Osmanlı topraklarında sayıları gün geçtikçe artan mensuplarını irşat etmeleri için birçok halife tayin eder. Örnek olarak Şam’a gönderdiği Şeyh Ahmed Kâtib Erbilî, Şam Müftüsü Hüseyin Efendi Muradi’yi, Hâlid’e intisap etmesini sağlar. Hüseyin Efendi 1823’te büyük mürşidi Bağdat’tan Şam’a gelmeye ikna eder. Şam’da büyük saygıyla karşılanan Hâlid, Ümeyye Camii’ndeki Benî Gazzî Halvethânesi’ne yerleşir. Bu arada Şeyh İsmâil Gazzî’nin kız kardeşi Ayşe Hanım’la evlenir ve daha sonra satın aldığı bir eve taşınır. Halifelerinden Abdülvehhâb es-Sûsî’nin bağımsız bir şeyh gibi hareket etmesi üzerine onu hilafetten azleder. Bu azil üzerine Sûsî, şeyhi aleyhinde bulunur ve onu ağır bir şekilde suçlar. Mevlânâ Hâlid’in müntesiplerinden olan ünlü Hanefî fakihî İbn Âbidîn (v. 1252/1836)¹¹ “*Sellü’l-husâmi’l-Hindî li-nusreti Mevlâna’s-Şeyh Hâlid en-Nakşbendî*” adıyla yazdığı risalede bu suçlamaları reddederek mürşidini hararetle savunur.

Mevlânâ Hâlid, bir kez daha hac yapmak için Şam’dan ayrılır. Kudüs’e vardığı zaman halifesi Şeyh Abdullah Ferdî’nin girişimleriyle büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. 1826’da Şam civarında yayılan vebaya hastalığına yakalanıp öleceğini anlayınca İsmail Enârânî, Muhammed en-Nâsîh ve Abdülfettâh el-Akrî’nin kendisinin yerine geçmelerini, Karadağ’daki emlâkinin yeğeni Mahmûd es-Sâhib’e verilmesini vasiyet eder. 14 Zilkade 1242/9 Haziran 1827 vefat eder. Defin yerinin tespiti ve defniyle ilgili hazırlıkların tamamlanmasından sonra Şam yakınlarındaki Cebelükâsiyûn’un tepelerinden birine defnedilmiştir. Hâlid el-Bağdâdî’nin kabrinin üzerine daha sonra bir bina inşa edilir. Bir zaviye ve kütüphaneden oluşan bu yer günümüzde ziyaretgâh hâline gelmiştir.

Mevlânâ Hâlid’e nispet edilen ve Nakşibendiliğin bir kolu olarak XVIII. yüzyılda teessüs eden Hâlidî kolu, bağlı olduğu tarikatın geleneksel inanç ve uygulamaları yanında şeriata bağlılığa ve cehrî zikirden kaçınmaya özel bir

11. Ahmet Özel, “İbn Âbidîn”, *TDV*, 1999, c. XIX., s. 292-293.

önem vermesiyle tanınmıştır. Bununla beraber Hâlid'in görüşlerinde Nakşibendiler arasında bile ihtilaf konusu olan unsurlar da vardır. Bunların başında râbîta-i şerîf yorumu gelir. Tasavvufi meselelerle ilgili yazdığı tek risalesinde rabıtayı “şeyhin suretinin müridin gözleri arasında (zihninde) tasavvur edilmesi” olarak tanımlamış ve rabitanın, irtihalinden sonra bile sadece kendine yapılabileceğini söylemiştir.

Halidi kolunun, kimliği açısından aynı derecede önemli olan bir diğer husus da bu kolun benimsediği siyasî tavidir. Halidiler, Müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı Devleti'ne kesin bağlılık göstermişler ve bunun sonucunda Avrupa'nın sömürgeci güçlerine karşı derin bir düşmanlık hissi taşımışlardır. Bundan dolayı Dağıstan'dan Sumatra'ya kadar söz konusu tarikat mensupları buldukları hemen her yerde Osmanlılar lehindeki faaliyetleriyle öne çıkmışlardır.

Hâlidî kolu, Mevlânâ Hâlid'in yüzlerce halifesi aracılığı ile geniş bir alana yayılır. Asıl etki alanı Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleridir. Ancak Balkanlar ve Kırım'dan Güneydoğu Asya'ya kadar etkisinin ulaştığı görülür. Tarikat, önemli Osmanlı âlimlerini saflarına katar. İbn Âbidîn, “*Rûhu'l-me'ânî*” adlı tefsirin müellifi Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, II. Mahmud'un şeyhülislâmı Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi bunlardandır. Bu şekilde Hâlidî kolu, hem Anadolu'da hem de İstanbul'da daha uzun mazisi olan diğer Nakşibendi kollarını gölgede bırakarak öne geçer.¹² Bu kol sayesinde Nakşîler Suriye, Filistin ve Irak'taki tasavvuf ehli arasında ilk defa önemli bir yer edinmiş olurlar. Hâlid el-Bağdâdî ve ekolü, özellikle Kürtler üzerinde özel bir etki bırakır. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak'ın dinî hayatını şekillendirir. Kürt kimliği âdetâ Hâlid el-Bağdâdî ve Hâlidilik ile özdeşleşir.¹³

Râbîta hakkındaki risalesini “Mürted İranlılar” ve “Lânetli Hristiyanlar”ı tel'in ederek bitiren Mevlânâ Hâlid, Şii'lere karşı düşmanca tavrı almıştır. Bu tavrı, Şii'liğin Irak'a ve Anadolu'ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından da desteklenmiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın 1880'de Urmiye bölgesindeki isyanı, sadece İran yönetimine karşı bir başkaldırı değil aynı zamanda Şii'liğe karşı bir savaştır.¹⁴ Bu noktada Halidi medreseleri önemli rol oynamıştır. Anadolu'da faaliyete baş-

12. Hâlidîyye'nin etkisi içinde yaşadığımız Kastamonu şehrine kadar uzanmıştır. Yöremizin önemli manevî şahsiyetlerinden Ahmet Siyahî Efendi (v. 1291/1874) Efendi Hâlidî Bağdâdî Hazretleri'nin son haccına iştirak ederek vefatına yakın bir zamanda hilafet görevi alarak memleketine dönmüş ve bu yörede Hâlidîliği yaymıştır. (Mehmet Kubat, s.152.)

13. Bkz., Algar, “Hâlidîyye”, *TDV.*, c. XV., s. 295-296; Süleyman Uludağ, “Hâlidîyye”, *TDV.*, c. XV., s. 297-299.

14. Algar, “Hâlid el-Bağdâdî”, *TDV.*, c. XV., s. 283-285.

lamalarıyla beraber ilmî sahada bir hareketlilik başlamış ve daha sonra topluma yön veren çok sayıda aydın şahsiyet bu medreselerde yetişmiştir. Kur'an öğretiminden Arap dili ve edebiyatına, İslami ilimlerden felsefe ve mantık derslerine kadar pek çok ilim okutulmuştur.¹⁵

İmam Rabbanî Hazretleri; “..... bir mecliste, tasavvuf kitaplarının okunmasından doğacak hiç bir zarar yoktur. Çünkü, onlar hâllerle ilgilidir; hâllerin ise; kâle hiç bir dahli yoktur. Bunun için, fıkıh kitaplarının müzakere edilmemesinden zarar doğması muhtemeldir”¹⁶ buyurur. Bu sırdan nasipdâr olan müellif de fıkıha önem veren, ilmi ön planda tutan tavrı ile tasavvufî düşünceye yeni bir anlayış getirmiş ve tarikatına âdeta “ilmiyye sınıfının tarikatı” vasfını kazandırmıştır. Hâlid Bağdâdî, müritlerinden âlim ve hâfızlara hürmet göstermelerini, güçleri nispetinde Kur'an-ı Kerim'in tedrisi ile meşgul olmalarını, irşat hizmetlerinin kitap ve sünnet esasları çerçevesinde yürütülmesine hassasiyet göstermelerini istemiştir. Tarikat hedeflerine ancak şeriata sıkı sıkıya bağlılıkla ulaşabileceğini telkin etmiştir. Kütüphanesinde tasavvufî ilgili eserlerin az olması fakat Şâfiî ve Hanefî fıkıhına ait büyük bir fikhî eserler koleksiyonunun olması bu fikrimizi teyit eder mahiyettedir. Ayrıca gelişmelerden onun bu fikhî yönelişinin Bağdat, İstanbul, Şam ve başka yerlerde yüksek dereceli ulemayı görülmemiş bir ölçüde Hâlidî tarikatına çekmeyi sağlamıştır. Keramet sahibi bir velî olmasına rağmen tarikatta istikametın esas olduğunu belirtmiş ve bu konuda Şam'daki halifesi Ahmet Hatîb Erbîlî'ye yazdığı mektubunda; “Allah'tan sizler ve bizler için istikametın devamını dileriz. İstikameti elde etmeye çaba gösteriniz. Çünkü bir istikamet bin kerametten daha hayırlıdır” diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.¹⁷ İşin aslına bakılırsa sufiler eserlerini Cibril hadis-i şerifindeki yol haritasını takip edercesine İslam, iman, ihsan katmanları üzerine kurgulamışlardır. Zahirden batına doğru bir gidiş takip edilmiştir.¹⁸ Sağlam bir itikad, kurallarına göre yapılmış ibadet ve güzel ahlak onların önceliği olmuştur. Abdülkadir Geylanî Hazretleri'nin “*Gunyet'üt Talibin / Hakkı Arayanların Kitabı*” adlı eseri ile İmam Gazzâlî'nin “*İhyâü Ulûmi'd-Dîn*” adlı eserleri bu anlayışa güzel birer örnektir.

15. Mehmet Şirin Ayış, “Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu”, *BÜİFD*, c. V., S. 10 Yıl: 2017/2, s. 71-94, s. 89-90.

16. <http://www.necatiaksu.net/mektubat/029.Mektup.htm>

17. Abdurrahman Memiş, “Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri (ks.)”, <https://somun-cu-baba.net/hulusi-kalbden/mevlana-halid-i-bagdadi-hazretleri-k-s/>, erişim tarihi:09.-07.2018; agy., *Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri*, Nasihat Yayınları, Ankara 2014.

18. Bkz., İsmail Bilgili, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetleri Bağlamında Zâhir-Bâtın Fıkıhı, Şeriât/Tarikat Bütünlüğü”, *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* 19-21, Mayıs 2016 Saraybosna-Konya 2016, II, ss. 210-293.

Kelâm İlimindeki Yeri

Müellif, talebelik yıllarında diğer İslami ilimleri okuduğu gibi akâid ve kelâm ilmini de okumuştur. Mevlânâ Hâlid, tasavvufi şahsiyeti ve görüşleri ile ön plana çıkmış ise de itikadi ve kelâmî görüşleri de en az sufiyane düşünceleri kadar önemlidir. Müellifin Abdülhakim es-Siyâlkûtî'nin (v. 1067/1657) *Hiyâlî* adlı kelâm kitabına yazdığı haşiye üzerine yaptığı ta'likâtlardan oluşan *Ta'likât alâ Hâşiyeti Siyâlkûtî ale'l-Hiyâlî*¹⁹ eseri de doğrudan akaid ve kelama dair önemli bir çalışmadır. Kesb ve irâde-i cüz'iyeye konusunda Eş'ârî ve Mâturidîler arasındaki görüş ayrılığını ele aldığı "*el-İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ârî*",²⁰ "*Risâletun fî Tahkiki'l-İrâdetü'l-Cüz'iyeye*"²¹; göçebe Kürt toplulukları için Kürtçe kaleme aldığı "*Akîde-i İman*" adlı eseri kelami konularda önemli içeriğe sahiptir. Ayrıca tasavvufi bir içeriğe sahip olan *Mektubât*'ında da²² kelami konular oldukça fazladır.²³ *Divan*'ı da²⁴ akidevi ve kelami konular açısından zengindir.²⁵

Bu alandaki en meşhur eseri ise bu çalışmamızın da ana konusu olan Farsça kaleme aldığı "*İ'tikadnâme*" dir.²⁶

İ'tikadnâme/Şerhu Hadis-i Cibril/Ferâidü'l-Fevâid

Cibril hadis-i şerifinde²⁷ yer alan konu: "*İslam, iman ve ihsan*" kavramlarının şerhidir. Müellif genel temayülünü bu eserde göstermiş İslam ve iman kavramlarının şerhine ağırlık vermiş, tasavvufi bir mahiyete sahip olan ihsan kavramının şerhini ise kısa tutmuştur. Ama eserin geneline bakıldığında tasavvufi olmayan hususları da sūfiyane bir tarz ile ele aldığı görülmektedir.

19. Hâlid el-Bağdâdî, *Ta'likât alâ Hâşiyeti Siyâlkûtî ale'l-Hiyâlî*, İst., 1259.

20. Hâlid el-Bağdâdî, *el-İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ârî*, (Sâhib, Buğyetü'l-Vâcid fî Mektûbât-ı Hazreti Mevlânâ Hâlid içinde), Dimeşk 1334, s. 88-104.

21. Hâlid el-Bağdâdî, *Risâletun fî Tahkiki'l-İrâdetü'l-Cüz'iyeye*, Matbaa-i Âmire, İst., 1259, s. 132-147.

22. Muhammed Es'ad Sâhib, *Kitâbu Buğyeti'l-Vâcid fî Mektûbâti Hazreti Mevlânâ Hâlid*, Dimeşk 1334.

23. Algar, "Nakşebendilik", *TDV.*, s. 318.

24. Hâlid b. Hüseyin Şehrezûrî el-Bağdâdî, *Divan-ı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, Tercüme, Şerh ve Tahkik: Abdülcebbar Kavak, Konya 2009.

25. Mehmet Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfi Kelâmı*, Hikmetevi Yay., İst., Mart 2014, s. 175-177.

26. Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî, *İ'tikadnâme*, İst. Üniv. Kütüphanesi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl İnâl, Nu: F. 2639.

27. Bkz., Buharî, İman, 57; Ebû Dâvud, *Sünen*, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/27; Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara-2005.

Eserin mütercimi Erzincan/Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi'dir. Feyzullah Erzincânî olarak da bilinir. Erzincan sancağına bağlı Kemah kazasının Zoğa köyünde doğmuştur. Babasının ismi Hayrullah Efendi'dir. Doğduğu köye nispetle "Muhammed Feyzullah bin Hayrullah es-Zoğavî" olarak tanınmıştır.²⁸

Tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Eğirdir'e yerleşerek orada müderrisliğe başlamış ve üç defa icazet vermek kendisine müyesser olmuştur. Şiire de ilgisi olan Hacı Feyzullah Efendi, (1323/1905) yılında Söke'de vefat etmiştir.

"Şerhu Kaside-yi Cevniyye", "Risaleyi Düzban", "Tashihü'l-Elbab" ve "Şerhu Pend-i Attar" gibi önemli eserlere imza atmıştır.²⁹

Feyzullah Efendi'nin bilinen en meşhur hocası, Mevlânâ Hâlid'in kardeşi Mevlânâ Mahmud Sahip'tir. Ayrıca; tefsir, ahlak ve tasavvuf derslerini aldığı el-Hac Sadık es-Sarıyârî; fıkıh, usul, kelam ve alet ilimlerini tahsil ettiği el-Hac Hasan Efendi de önemli hocaları arasında yer almaktadır.³⁰ Bu zatın bizim çalışmamıza konu olan yanı, Hâlid-i Bağdâdî Osmânî'nin *İ'tikâd-nâme*³¹ adlı eserini "*Ferâidü'l-Fevâid*"³² ismi altında Arap harfleri ile eski Türkçeye kazandırmış olmasıdır. Bu çeviri 1895 yılında Mısır'da tab edilmiştir.³³ İsam Kütüphanesi ve İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesi'nde nüshaları olan eser, akademik olmayan bir dille günümüz Türkçesine aktarılmış ve "*Herkese Lâzım Olan İmân*" adı altında eserin birinci risalesi olarak 1966 yılında birinci baskısı yapılmıştır. 2017 yılı itibariyle eserin baskı sayısı yüz on sekize ulaşmıştır.³⁴ Bu tercüme Arapça, Almanca, İngilizce ve Fransızcaya da aktarılmıştır.³⁵

Eserin tercümesinin başında müellif Hâlid-i Bağdâdî'den sitayişkâr ifadelerle bahsedilir: "*Kutb-i semadânî mazhar-ı eltâfi sübhânî mecmu-i âyet-iin-sanî, kâşif-i esrâr-i rabbânî, ziyâü'l-Hak ve'l-hakikat ve'd-dîn, Mevlânâ Hâlid en-Nakşebendî, el-müceddidî el-Osmanî kuddise sirruh efendimiz hazretleridir.*"

28. Ömer Menekşe, *Kemah Alimleri*, İstanbul 1996. s. 34.

29. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, trs., s. 114.

30. *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c., XVIII, s. 98.

31. Hâlid-i Bağdâdî, *İ'tikâdnâme*, İst. Üniv. Kütüphanesi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl İnâl, Nu: F. 2639.

32. Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn en-Nakşebendî, *Ferâidü'l-Fevâid*, (Haz. Es'ad Sâib Efendi), Trc. Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi, B.y.y., Ts., s. 1-61.

33. *İslâm Alimleri Ansiklopedisi*, c., XVIII, s. 98; Bkz., Erol Kaya, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, <http://www.erkincan.edu.tr/wp-content/uploads/2017/12/ErzincanUlemasi.pdf>, 2017, s. 85.

34. Bkz., Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî, *Herkese Lâzım Olan İmân*, 118. bsk., Haz. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 2017.

35. Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Süfi Kelâmı*, s. 102-103.

Osmanî nisbesini Osmanlıya bağlılığından dolayı almış olsa gerektir.³⁶

Müellif, risalesinin vr. 9'a kadar olan bölümünü teberrük kastiyle yani hürmeten "*kutbu't-terâik ve gavsu'l-halâik İmam Rabbanî-kaddese sırrahu-hazretleri*" olarak ifade ettiği İmam Rabbanî Hazretlerinden tahrîr yani istinsah (kopye) etmiştir. Risalenin geri kalanını Hazret-i Resûl-i Ekrem (sav.) Hazretlerinin, Cibril hadis-i şerifinin şerhiyle hitam ve itmama yani tamama erdireceğini belirtir. Risaleyi telif amacını şöyle açıklar:

"Ümid-i kavîyem budur ki, bu hadisi şerifin bereketiyle Müslümanların itikatları itmam ederek sebep-i salahları ve bu mu'terif-i cürm olan Halid'in dahi bâ'is-i felâhı olur. Ve kerîm bî niyâz ve bende nevâz olan Hüdâ-yı Azze ve Celle'den hüsn-i itikadım budur ki, killet-i bida'a ve adem-i safa-yı niyet ile mübtelâ olan fakirin hefevâtını (hata ve günahlarını) af ile a'mâl-ı pür kusûrumuzu dergâh-ı kereminde kabule karîn ile iblis-i pür telbisin şururundan masun buyurarak şâd ve handân eder. Zira erhamu'r-rahimin ve ekramu'l-ekremîn ancak odur. Ma'lûm olsun ki icma-ı fırka-i nâciye ve ehli sünnet şunun üzerine ittifak ve in'ikatları vuku bulmuştur ki, her müslim-i mükellef üzerine Vacibu'l-Vücûd'un sıfat-ı zatiye ve subutiyesini edille-i katiyye iradıyla bilmesi vaciptir. Ve kullar üzerine evvel vacip budur. Bu bapta özür makbul olmayıp târiki âsîmdir. Bil ittifak dahi memleketi şehri Zûr olan imamu'l-ârifîn ve ğavs-ı ehl-i yakîn Mevlânâ Halid zi'l-cenâheyn hazretlerinin bu risale-i telifinden ğarazı ızhar-ı fazl ve ma'rifet ve irade-i tasannu' ve şöhrat olmayıp hemân-ı eser ve yâd-kâr olmak maksuttur. Cenabı Hak bu pâbeste ve dest olan Halidi kendi te'yîdât-ı samedânî ve imdâd-ı ruhâniyet Hazret-i Risalet Penâhî ile te'yîd buyursun âmîn."³⁷

Ferâidü'l-Fevâid'den seçtiğimiz bazı özgün kısımlar şöyledir:

"Müellifin yorumuna göre, Cebrail (as.)'ın dizlerini, Peygamber Efendimiz'in mübarek dizlerine yapıştırması zahiri adaba uygun görünmese de nefsü'l-emrde bu hâl mühim bir şeyi bildirmektedir. Bâb-ı diyanette talipte haya, üstadda gurur ve kibir olmayıp, herkes dine dair şüphelerini kemâl-i serbestlik huzûr-i üstazda ifade-i meram ve ahz u cevap ne çeşit mümkün olursa ol veçhile ifade ve istifade kullar üzerine lazım ve vacip olduğunu Cibril-i Emin (as.) ashâbı kirama göstermiştir. Zira emr-i dinde ar ve hukuk-i Hüdâ'yı muhafaza ve ahz ve ifadede haya olmaz."³⁸

"Kullar üzerine edası vacip olan sena ve ibadat delail-i katia ile sabit ve mübrehin ve sürur-i kainat aleyhi efdalu't-tahiyyat efendimiz hazretlerinin beyanıyla şeriat-ı garraya mahsur ve anın delailerinden alınırsa ol zaman makbul olur. Şeriatin haricinde olan kaffe-i ibadat u sena bila şek merduttur. Zira çok şeyler vardır ki hariçte ve nazar-ı nasda amal-i haseneden ad olunmuş fakat şeriatte ef'âl-i kabihadan bulunmuştur. İmdi bu berâhîn-i evveliye ile akl-ı meâd sahiplerinin üzerine şeriatla muvafık olduğu hâlde hâlik ve mun'im olan Hakk-teâlâya ifâyı va-

36. *Nakşebendî, Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn, Ferâidü'l-Fevâid, vr. 1b.*

37. Hâlid-i Bağdâdî, *agy. vr. 9.*

38. Hâlid-i Bağdâdî, *agy. vr. 12.*

zife-i ubudiyet ve edâ-yı şükür ve mahammedet vacip oldu ise şeriatla ibadet iki kısma münhasırdır. Biri itikadîdir ki, buna usul-i Dîn denir. Ve diğeri amelîyedir ki, buna Furu-i Dîn ıtlak olunur. Her itikat ve a'mâl-i şeriatla sübuta menût olduğu ma'lûm oldu. Bu surette itikatları çirkin olarak şeriat ve ehli sünnete muvafık olmayan akîdeler ashab-ı ehl-i necât ve sahib-i saadet olmayıp, onların hakkında azap tasavvuru caizdir. Fakat a'mâl-i zahîrî amelleri zayı' ve gaip edenlere Cenabı Hakk, dilerse azap eder ve dilerse af buyurur. Muhalled fi'n-nâr yani neûzu billâh ebedi cehennemde kalacak olanlar ancak zarûriyât-ı diniyeyi münkir olanlardır. Ameli zayı' edenler için hulûd tasavvur olunmaz."³⁹

"Hazret-i Resûl-i Ekrem Efendimizin buyurduğuna göre İslam boyun vererek ingiyâd-ı tâm ile münğad olmaktır."⁴⁰ "Hakikat-ı İslamiyet beş rûkünden mürekkeptir. Birinci rûkûn (Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmendir) akıl ve bulûğ hâlinde söz söylemeye kudretle beraber yerde ve gökte ondan başka ibadete ehak ve elyak ve tapmağa müstahak hiçbir şey ve bir kimse bulunmayıp ancak ma'bûd-i hakîki odur diyerek gönlün ile cezmen ve yakinen bilerek ve dil ile ikrar ve tanıklık (ve Muhammed Allah'ın peygamberidir) deyu şehadet eylemekliğindedir. Yani ve siyah kaş ve gözlü vecihesi açık güzel yüzlü ve cisminin gölgesi yok şükür sözlü el hasıl halkı ve hulukı güzel nesli Arap'tan Haşimi Kureşi Mekkeli, Medineli adı Muhammed, Allah'ın kulu ve kibel-i Hüdâ'dan gönderilmiş elçi ve peygamberi ve resulüdür. Beş rûkn-i İslamdan ikinci rûknü şerâit-i hariciye ve batıniyeye riayet ve vacibât ve mesnûnâta kemâl-ı dikkat ve ihtimâm ve tazarru' ve huzur-u tâmla beş vakit namazı vaktinde eda etmekliğindedir. Salat lügatte müminlerden dua ve melâikelerden istiğfar ve Allah'a binnisbe rahmete ıtlak olunur. Şurasını bilmek gerektir ki, bu beş rûknün efdali kelime-i şehadettir. Sonra namaz, badehu oruç, daha sonra zekât ve en uhrâ hacdır. Ve kelime-i şehadetin efdaliyetinde asla ihtilaf yoktur. Baki kalan dört rûkûn kavli-i muhtarda efdaliyeti tertiben zikrolunduğu veçhe üzeredir. Çünkü kelime-i şehadet ibtidâ-i bi'sette ve evvel emirde İslam üzerine farz oldu. Ve namaz iki seneden birkaç mâh noksan şe-b-i miraçta farz olur. Savm hicretin ikinci senesinde farz olmuştur.

Her kim bu beş rûkünden birini inkâr veya istihza yahut istihfâf ederse neûzü billâh kâfir olur. Dahi yine böylece hürmet ve halli müttefekun aleyh olan eşyada harama helal veyahut helale haram der ve itikat ederse kâfir olacağı misüllü zarurât-ı diniyeden yakîn üzere sabit olan şeyler inkâr olunursa yine küfürdür. Avamın bilmeyeceği mertebede meşhur olmayan eşyayı avam tarafından inkârı fisktır. Câhillerin bilemeyeceği kadar meşhûr ve zarûrî olmiyan şeyleri câhillerin bilmemesi küfr olmaz. Fısk, yani günâh olur."⁴¹

Kuvvetli iman şöyledir ki; ateşin yaktığına, yılanın zehirleyip öldürdüğüne yakîn üzere inanıp kaçtığı gibi, gönlünden tam olarak, Allah-teâlâyı ve sıfatlarını büyük bilerek inanmak, Allah'ın rızasına ve cemaline koşmak ve gaza

39. Hâlid-i Bağdâdî, agy. vr. 8.

40. Hâlid-i Bağdâdî, agy. vr.13.

41. Hâlid-i Bağdâdî, agy., vr. 13- 15.

bından, azabından kaçmak ve imanı, mermer üzerine yazılan yazı gibi sağlam olarak gönlüne yerleştirmektir. Muhammed Aleyhisselâm'ın bildirdiği iman ve İslam ikisi yek diğerine eşit ve birdir. Her ne kadar aralarında umum ve husus vardır demişler ise de lügat farklılığının kabulüyle birlikte iman basit mi yoksa mürekkebe mi? Mürekkebe ise iki cüzden mi yoksa üç cüzden mi oluşur? Ameller imana dâhil mi değil mi? Dâhil ise cüz-i hakiki mi yoksa örfi mi? “İnşallah müminim” demek caiz midir? İman artar ve eksilir mi? Mahluk mu, değil mi? İhtiyari mi yoksa ızdırari mi? Ve bu surette teklif nedir?

Şu kadar bilmek lazımdır ki, Eşâ'ire ile Mutezile'nin ittifakıyla mümteni' zati olan eşyada teklif caiz olamaz. Ve muhal-ı âdî olan eşyada urûc-u semâ gibi mutezileye göre teklif mümteni iken, Eşâ'ire mezhebine göre caizdir. Lakin böyle bir durum vuku bulmamıştır.

Bu malumata binaen gerek iman olsun gerek ameller olsun kullara kudretlerinden ziyade teklif caiz değildir. Bunun için delirme, gaflet ve uyku hâlinde Müslüman olan yine kendi Müslümanlığı üzerinde bakidir. Her ne kadar bu hâlde tasdik yok ise de bu makamda imanın lügat manası murat değildir. Zira lügat manası tasdik ve inanmak olduğundan avam-ı Arap'tan hiçbir ferde mes-tur (yazılmış) değildir. Nerede kaldı ki, sahabe-i kirâma gizli olsun. Cebrâîl Aleyhisselâm'ın maksadı, imanın altı parçasını talim etmektir.⁴²

Allah Teâlâ kullarına sevâb, ceza ve benzeri şeyleri vermekle yükümlü değildir. Hatta cemi günahkârları cennete koysa, fazlına yakışır; cemi mutileri cehenneme atsa, adaletine uygun olur. Amma Müslümanlar için cennetten başka mahall-i keramet, kâfirler için ise cehennemden başka makarr-ı nedâmet yoktur. Bütün âlem mutî olsa ona bir menfaat, bütün âlem kâfir olsa, Hüdâ'ya bir zarar vermez. Küfür ve masiyet onun iradesi iledir. Fakat rızası yoktur. O fiillerinde “*Lâ- yüs 'el-ammâ yef'al*”dir. Fiillerinden hesaba çekilemez. Şirkten başka her türlü günahı kullarından biri işleyüp tevbesiz vefat ederse affetmesi caizdir. Eğer murat ederse küçük bir günah için azap eder.

Mahşerde küffar ve günahkâr müminlere rüyet, kahr-u celâl ile yani celâl tecellileri ile olur iken, cennette müminler cemâl sıfatları ile Hakk Teâlâ'yı göreceklerdir. Bu devlet-i rüyetten melâike ve kadınlar yasaklanacak demek yersiz olur. Fakat kâfirler ve cinlerin bu rüyet (görme) nimetinden mahrum kalacakları hususunda sahih rivayetler vardır. Öyle ise müminler ve takva sahibi olanlar her akşam ve sabah, avam müminler ise her cuma günleri ve kadınlar,⁴³ dünya bayramı gibi bazı bazı tecelli-i cemâle nail ve rüyetle

42. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.*, vr. 15-17.

43. Husûsan Basralı kadın sufi Râbiatü'l-Adeviyye (Hülya Küçük-Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, *TDV.*, 2007, c.XXXIV, ss. 380-382.) gibi nisâ-i ârifâtı ricâlden sayan Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi (d.1163/1750-v.1235/1819-20), (Bkz., Köstendilli Süleyman

şâd ve handan olacaklardır. Bu rü'yetin hakikatine iman ile keyfiyyet ve ahvalinden söz etmeyip sükut evladır. Dünyada hiçbir kimse Hüdâ'yı baş gözü ile görmedi. Fakat Hz. Muhammed'in görmesi dünyada değildir. Her kim "Ben Hakk Teâlâ'yı dünyada gördüm" diye dava ederse şüphesiz zındıktır. Amma evliyaya vaki olan müşehadedir, rüyet değildir. Gerçi evliyaullahtan rüyet lafzının meydana gelmesi ise ya sekr hâlinde vaki olmuş veya müevvel bulunmuş yani tevil

Şeyhî, *Niketü'l-Hikem*, (Yazma) İstanbul Stl. Kth. Serez Bl., No.: 1510, vr. 92a) kaleme aldığı iki nüktesinde kadınların ahiretteki konumunu farklı bir bakış açısı ile ele almıştır: "Tâife-i nisâ nâkısâtü'l-ukûl ve fuhûm-i mümin ve sair husûs ve umûm tâife-i ricâlden dîn ve mağbûn ve mahzûn ve dâimâ ricâl nisâ üzerine kavî ve âmîr ve hâkim, hattâ mirâsta dahî mertebesi nısf. Kezâlik hizmette ricâle hâdim olduklarından kat'ı nazar bunca hûran ve vildân-ı masûmların idare ve hıfz ve himaye ve husûsâtlarında muhtar oluncaya kadar misâk-ı uz mâlar ile hâsil etmek üzerine hânenin cüz'î ve külli umûr ve husûsâtını tekmil-i emrinde ızdırâb ve gûnâ-gûn pîçtâbda olduğuyla bile ricâllerinin hizmet ve hükümetlerinde dahî kimi halim ve selim ve kimi hadîd ve şedîd. Hâsılı celâl ve cemâl-i nisâ tâifesinin her veçhile ızdırâbları der-kâr iken yevm-i cezâda azâb ve ukubette taksiratına göre ricâlden hafîf ve dîn olmak lâzım iken yine ricâl ve nisâ müsâvî ve ihsanda ahirette dahî dîn ve mağbûn olmaları. Meselâ ricâl cennette dilediği iyâlini alıp ve mertebe ve derecesine göre hûrân ve gılmândan bî-hesâb nâil olup, nisâ için ise eski erinden mâ-adâ nesne olmayıp heman dünyâda olan eri ister istemez yine onun pençesine giriftâr olup ilâ gayri'n-nihâye onda mahkûm ve bilâ-âzâd esîr-i mânendî kalsa gerektir, dedikleri nice râst gelir ki, onlar dahî Hakk'ın mahlûku ve mazharı a'zamî ve mir'ât-ı ecmeli ola ve dünyâda her veçhile eksildi za'îfî'l-vücûd ve kâsırû'l-mevcûd, mahbûsü'l-buyût ve mahkûmü'r-ricâl, kesîrû'l-melâl, kâsırû'l-ukûl ve inde'r-ricâl ef'âl ve akvâli nâ-makbûl, kimi belâ-yı şeriki ile mağmum ve makhûr ve kimi helâlinin ahlâk ve ef'âlinden muzdaribü'l-hâl ve kimi iyâli etvâr ve akvâlinde pür-melâl ve kimi bî-iyâl fakîrû'l-hâl ve kimi kesîrû'l-evlâd ve kalîlû'l-lezzât. Hâsılı envâ-i derd ve elemeler ile ömürleri güzêr ettiğî ta'rîfden müstağni, cümlelerin mâ'lûmu bir keyfiyyette iken eğer cennette cebr yoktur. Erini dünyâda sevmese dahî ahirette Hakk celle ve alâ hazreti ekâbir muhabbet ilkâ ve ihsân eder ki, eski erine râzî ve dilbeste olur ve hûran-ı mütekâsireden aslâ ona kıskanmak vâkî' olmaz ve cennette erlerinin müteaddid dünyevî nisâları ve uhrevî hûrân-ı dil-rubâları her ne kadar olursa Cenâb-ı Hakk onları onlardan râzî edip ve aslâ kıskanmak olmayıp cümlesi birbirleriyle hüs-ni muhabbet ve kemâl-i ülfet ve ünsiyyet atâ etse gerektir. Kemâ kâle azze ve celle "Allah her şeye kâdirdir" İ Eğer ki şumûl-i kudreti her mümkün ve mümtenia şâmilidir ve lâkin mümtenia kudreti taalluk etmez ammâ bu mezkûrât mümkün ise de yalnız nisâyâ değil ricâle dahî mümkündür. Pes sebep nedir ki, ricâle müteaddid dünyâ nisâlarından mâ-adâ bunca hûrân ihsân olup ve nisâyâ onlardan yani dünyâdaki eri ki neyi sevmeyiz ve ister istemezdi, ahirette sevip istese gerektir. Ondaki gayri ne benî âdemden bir er ziyâde ve ne cennet gilmânlarından müteaddid gilmânlar verilir. Çünkü ricâle dünyâ nisâlarından her hangisinin isterse veyâ cümlesinin isterse verilse gerek. Ondaki mâ-adâ mertebe ve derecesine göre hür gilmân atâ olup ve avratlar dahî erlerini ve hûrân birbirlerini kıskanmasa gerek. Yâ niçin avratlara dahî erinden mâ-adâ hiç nesne yoktur. Cennette kıskanmak olmayınca, onlara dahî bir nice gilmân ve şunlar ki birkaç ere nasîb olmuş idi. Onlardan dahî birkaç er dahî olsa mâni'î nedir ve şu er ki dünyâda birkaç ehlienden râzî idi. Onları taleb edip o avratları mukaddem muahhar başka erler dahî almış idi. Birkaç er tâlib olduğu avratı ibtidâ ki erine verildikde sâirleri mahrûm kalır ve yahud avrat onu istemeyip sonrakilerden bazını istese hangisine verilir? Gerçi Hakk celle ve alâ dilediği gibi dilediğini dilediğine

râzı eder, onda şübhe yoktur. Lâkin hakikat hâl-lerini nefsü'l-emr üzere beyânda nass-ı kati olmayıp ekseri delil-i nakli ve aklîde ihtilâfat-ı ke-sîre ile akvâl-i adide beyân olunmuştur. Maahâzâ onlar dahî yek-digere mugâyereti ile tah-kikât-ı vefire etmişler iken, yine ehl-i irfân ve ashâb-ı marifete gınâ gelmeyip ve tahkikat dahî birbirine muvâfik olmadığı bâis-i eşkâl ve iş-tibâh olmuştur. Zîrâ hükm-i hafîyye-i Rabbâniyye ve re'y-i ukûl ve fuhûm-i ulemâ-yı rusum olduğu zâhir ve malûm olmakla ve re'y-i ukûl-i ule-mâ-i kirâm olan hikmetlerden bahs her ne kadar câiz değil ise ki, yâ hikmet-i meskût-ı anı ve yâhûd hikmet-i mechûle ola. Onlara dâir olan mesâilin bahsi ve tarîfi memnû'dur. Zîrâ ehli olanın malûmudur ki nâ-ehil olana zehr-i katildir. Zîrâ işşây-ı sır bir mertebede küfürdür ve bir mertebede dalâlettir ve hasâret ve nedâmettir ve bir mertebede terk-i edebdir, ketmi riâyet-i edebdir ve bir mertebede neşri maârîf ve reşş-i avârifdir. Pes bu cümle ile bile keşfi harâm olduğu gibi setri dahî harâmdır ve keşfi olması misillü setri ve ihfâsı dahî küfürdür ve bunların beynini fark ve temyiz ehline ma'lûmdur. Avâm, havâs ve ehassa dâirdir. Vallâhu a'lem ve ahkem bi-hakikati'l-hâl. (Köstendilli Süleyman Şeyhî, Niketü'l-Hikem, vr. 55a-57a.)

Bu nüktede bahs olan ahvâl-i nisâ umûma masrûfdur. Zîrâ husûsan nisâ-i ârifât ricâlden ma'dûddur.

Beyt:

“Dediğim gibi olursa havâtîn, ricâl üstünde fazlında ne şekk var.

Müzekkerlik değildir mahâ mefhar, müenneslikten olmaz şemse hiç âr.”

Yanî mâhın lafzı müzeker olmasından ne âyed olur ki yine mâhdır ve şems şemistir, isterse ki lafa müennes olsun.” Nitekim Hasan Basrî kuddise sırruhu hazretleriyle Râbia-i Adeviyye kaddesallâhu sirruha hazretlerinin miyânında zevkiyâtın güzer eden latife ki Hasan hazreti: “Yâ Râbia ne tafrâ edersin ki tâife-i nisâdan enbiyâ zuhür etmemiştir” buyurmuş. Râbia dahî buyurmuş ki: “Tafrâ değil teşekkür ederim ki, tâife-i nisâdan ricâl misillü hiç bir hâtûn ulûhiyyet ve tanrılık da'vâsm etmek vukû' bulmamıştır.” Hasan hazreti mülzem olmuş. Ammâ şu umûm ki nükte-i mermüzedede zikr olmuştur. “Erkekler kadınların koruyup kollayıcılarıdır”

(4. en-Nisa: 34) tahtında dâhillerdir ki mertebe-i insânda isti'dâdi ve mazhariyyeti muktezâsı bazı bazından âli ve dîn oldukları gibi rütbe-i nisâ dahî rütbe-i ricâlden dîn ve hikmet-i hafîyye-i ilâhiyye muktezâsı kâffe-i ahvâl ve a'mâlde nakıs ve makbûn olup, “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür” (17. İsrâ:72). nazm-ı kerîmi üzere ahirette dahî makim ve dereceleri dîn olması lâ yusel amma yefal tahtında dâhil ise dahî Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm onları da inâyet-i bî-alîyyesiyle hâl-i âcizânelerine merhamet ve rahmet ve inâyet edip, onlar dahî “Görecek göz, işitecek kulak ve insanın kalbi üzerine tehlike olmayacak şey” (Buharî, “Bed'ulHalk”, 8; Müslim, “Cennet”, 2). şerefiyle müşerref olurlar. Ammâ dâr-ı naimde merâtib ve bâlâda mezkûr erleriyle vukû bulacak keyfiyâtları beyne beynellâh mechûl keyfiyettir. Zîrâ ulemâ-i zahirin tarifleri naklen ve aklen ilm-i istidlaldir, nefsü'l-emr değildir. Ve dahî müteah-hirînden bazı müteâsîbîn-i ibâddan a'mâl ve ef'âl ve akvâllerinde ve Cenâb-ı Erhamu'r-Râhimînin sevâb ve ikâb ve kahr ve lutfunda tarîk-i insâf ve i'tidâlden udûl edip, ifrât ve tefrite mübtelâ olup, ibâdullâhın beşeriyet ile kavi ve fillerini red ve hebâ ve beyhûde meşakkat mertebesi tazyik ve adem-i kabûlden kat'-ı nazar günâh mertebesine tenzil edip, ibâdeti terk ve ferâgat ettirmek derecesi tehdîd ve halâyika nush-bend fikriyle denîden bî-zâr edecek mertebe ukubetler ve âdâb-ı ubûdiyyet diye takât-ı beşeriyeden hâriç usûl ve furû'lar irâet ve kemâl-i usret ve adem-i takât-ı birle ubûdiyetten me'yûs ve ferâgat edecek mertebe ve etse dahî takrir-lerinin muktezâsı kabûle karin olmayacağı bilâ-ıştibâh misillü ecirden ve sevâbdan kat'-ı ümud ettirdiklerinden başka Hakk sübhânehü ve teâlâ hazretlerinin azamet-i şâmna şâyân olmayacaktır. (Köstendilli Süleyman Şeyhî, age., vr. 92a-93b.)

edilmiş, yorumlanmıştır.⁴⁴

Hakk-teâlânın üzerine gündüz, gece ve zaman geçmesi tasvir olunamaz. Onun yüce zatını geçmiş, gelecek gibi zaman birimlerinden söz edilemez. Zira Cenâb-ı Hakk yaratılmış değildir. Bu tür geçici zaman birimleri mahlukat için geçerli olup, Allah Teâlâ bunlarla kayıtlanmaktan münezzehtir. Hiçbir şey kendisine hulûl etmez ve hiçbir şeyle birleşmesi caiz değildir. Her zaman herkes ile hazır ve bilcümle eşyayı muhit ve nazır ve herkesin can damarından kendine daha yakındır. Fakat, hazır olması, ihata etmesi, beraber ve yakın olması, bizim anladığımız gibi değildir. Ne akıl, ne ilim, ne de müşahede ile anlaşılabilir. Mukaddes olan esmâ-ı ilahisi (ilahi isimleri) değiştirilemez olup, şeriatı beyan olunduğu üzere ıtlak caiz olup, ilave etmek caiz değildir. Mesela şeriatı varid olmadığından Allah Teâlâ fakihtir demek caiz değildir. İnsan, Allah-teâlâyı anlayamayacağı için, Hüdâ'yı bileyim diyerek efkara düşmek câiz değildir.⁴⁵

Melekler, Âdem evladının büyüklerinin bedenlerinden ayrılan ruhlar değildirler. Hristiyanlar, melekleri böyle itikat ederler. Melaike insandan önce yaratılmıştır. Dört büyük melek, peygamberler hariç bütün insanlardan üstündür. Salih ve evliya, meleklerin avamından üstündür. Meleklerin avamı insanların günahkârlarından üstündür. İlk nefhada hamele-i arş/arş taşıyan meleklerden maadası öleceklerdir. İlk yaratıldıkları gibi en son melekler de öleceklerdir.⁴⁶

Kutsal kitapların cümlesi zât-ı pâk-i Hüdâ ile kâim kelâm-ı kadîm olup, mahluk değildirler. Bunlar, meleklerin veya peygamberlerin nefislerinden hadis olan sözler değildir. Harf ve ses cinsinden münezzehtir. Zihnimizde mahfuz ve sahifelerde mektup olması hasabi ile bizimle kaim vehadistir. Bu surette kelâm-ı ilahinin bize dönük yüzü hadis, Zât-ı Bârî'ye taalluk eden yönü ile ise kadimdir.

Bir engel olmadıkça, nasların zahirinden tasarruf caiz değildir. Yani yorumlanamaz. Müteşâbihât yani manası açık olmayan ayet-i kerimelerde ise nice ilahî sırlar vardır. Onların manasını, Allah'tan başka ve bazı kendilerine ulûm-i ledünniye cinsinden bahş olunan zevatlardan maada vakıf olan kimse yoktur. Müteşâbihâta iman edip, sükut etmek evladır. Bazı ulemanın icmal ve tafsil ile tevil etmesi caizdir, demişlerdir. Meselâ “*Yedullahi fevga eydihim*” “*Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir*”⁴⁷ mealindeki ayet-i kerime için Allah-teâlânın kelâmı bu ayetten neyi murat ediyor ise hakır diyerek inanmak ve ikrar ile “*Biz manasını bilmeyiz. Ancak Allah bilir*” demek en doğru

44. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.* vr. 17-19.

45. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.*, vr. 20-21.

46. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.*, vr. 25-28.

47. 48. Fetih: 10.

yoldur.⁴⁸

Peygamberlere iman şöyle olmalıdır ki onların makam-ı nübüvvetleri kesret-i riyazat ve ibadetle olmayıp, belki mücerred Allah Teâlâ'nın fazl u ihsânı ile olur. Allah Teâlâ onlara nübüvvet davalarını ispat için mucizeler vermiştir. Hiçbir muarızları onlara karşı koyamaz. Kıyamet gününde, ümmetlerinden, günahı çok olanlara şefaathetmeleri için Allah tarafından destur ve ruhsat buyurulmuştur. Ümmetlerinden evliya ve sülhanın da enbiya gibi şefaathetleri makbul olup bargah-i kadi-i hacat/yani ümmet-i muhammedin ihtiyaç kapılarıdır. Enbiya kabirlerinde diridirler. Mübarek cesetlerini toprak çürütmez. Bunun içindir ki, hadis-i şerifte, “*Peygamberler, mezarlarında, namaz kılarlar ve hac ederler*”⁴⁹ buyurulmuştur. Onların kalp gözleri uyumaz. Vâsıl-ı nübüvvette bütün peygamberler müsâvîdir. Bazı evliya mertebe-i velâyetten düşebildiği hâlde, peygamberler nübüvvetlerinden azl olunmazlar. İnsandan maa-dasından peygamber gelmez. Cin ve meleklerden hiçbirisi onların mertebesine çıkamaz. Resullerin birbirleri üzerinde şerefleri ve üstünlükleri vardır. Davetlerin umumi ve ümmetlerinin çok olması, ilim ve marifetlerinin galebesi gibi Hazreti Muhammed (sav.)'in istisnasız olarak bütün peygamberler üzerine üstünlüğü kabul edilmiş bir gerçektir.⁵⁰

Zülkarneyn, Lokmân, Üzeyr ve Hıdır, Zilküfl (as.)'in nübüvvetlerinde ihtilaf vardır. Zülkifl (as.)'in İlyâs, İdrîs veya Zekeriyâ (as.) olduğunu söyleyenler de vardır. Gerekli itikatlerden biri de İbrahim (as.)'in Halilullah olduğudur. Çünkü, bunun kalbinde Allah Teâlânın sevgisinden başka, hiçbir mahlukun sevgisi/mâsivâ olmadığından ona “*Halil*” itlak olunmuştur.

Musa (as.), kelimullahtır. Çünkü Hüdâ ile söz söylemiştir. Mücerred iken pedersiz olarak kelime-i ilahiye ile anadan doğduğundan İsa (as.)'a *kelime-tullah* itlak olunmuştur. Yahut Hakk-teâlânın hikmetamizlerini mevza yoluyla insanların kulaklarına ilga ettiğiinden bu isimle itlak olunmuştur ve evlâd-ı Âdem'in en üstünü, en şerefli, en kıymetlisi ve mahlukların yaratılmasına sebep olan Muhammed Aleyhisselâm, *habibullahtır*. Onun habibiyyet vasfını ve büyüklüğünü gösteren birçok yön vardır ve bu yönden ona, hezimet ve perişanlık nispeti asla caiz değildir. Herkesten evvel ravza-i mutahharasından kalkıp mahşere varır ve herkesten önce cennete girer. Beşerin gücünü aşan bir durum ise de bunlardan birisi ol serverin uyanık olduğu hâlde pak cismiyle Mekke-i Mükerreme'den Mescid-i Aksâ'ya ve oradan semavata ve âsumandan Hüdâ'nın murat ettiği makamlara miracının vuku bulmasına iman etmek lazımdır.

48. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.*, vr. 28-29.

49. Kaynağını bulamadım.

50. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.*, vr. 34-35.

“Cennete girmeden evvel, ru’yet-i cemâl-i ilâhî gibi atayalar ve hulk-ı azîmle infiradı ve bâb-ı diyanette yakîn, ilm, hilm, sabr, şükr, zühd, iffet, adl, mürüvvet, hayâ, şecâat, tevâzu, hikmet, tedip, semâhat, terhım, rafet ile mayuhsa bitmez tükenmez faziletler ve şereflerle, bütün enbiyanın üzerine mümtaz kılınmıştır. Dîni cemi edyanı nasih bütün edyanın alasıdır. Cemi ümmetlerden O’nun ümmeti efdaldır. Onun ümmetinin Evliyâsı, başka ümmetlerin evliyâsından eşreftir. Ebû Bekr-i Sıddık (ra.) enbiyadan sonra evlad-ı Âdem’in evvelin ve ahirinin hayrlısıdır. Bundan sonra efdal-i nas Fâruk-i azam Ömer bin Hattâb (ra.)’dır. Bundan sonra efdal-i nas zinnûreyn Osmân bin Affân (ra.)’dır. Bundan sonra hayru’n nas Allah-teâlânın arslanı Alî bin Ebî Tâlib Hazretleridir. Bundan sonra beşinci halife İmam Hasan müçtebâ (ra.)’dır. Ve hilafet-i Resûl-i zî şandan sonra Hz. Hüseyin Efendimiz Hazret lerinde hitam bulmuştur. Ve müddet-i hilafet otuz senede tekmil olur. Sonrası padişahlık ve emirlik olmuştur. Bunlardan sonra, efdal ashab, aşere-i mübeşşeredir. Bunlardan sonra, ehl-i Bedr ve sonra ehl-i Uhud ve sonra ehli beyat-ı Rıdvân Hazretleridir.”⁵¹

Peygamber Efendimiz (sav.)’in yolunda canını feda eden, malını harcayan ve ona her türlü yardımda bulunan bütün sahâbe-i kirâmın isimlerini saygı ile yad etmek üzerimize vaciptir. Sahâbe hakkında olumsuz söz söyleyenler dalâlet içindedirler. Müellif görüşlerini Risalet Penah Efendimiz (sav.) Hazretleri’nden aktardığı iki rivayetle destekler: “Her kim ki ashâb-ı Resûlî dost tutar. Beni sevdiği için sever. Her kim ki onları düşman addederse bana düşmanlığından onlara düşman olur. Onları incitirse beni incitir. Bana eza, ceфа ve hatırımı yıkan Hak-teâlâyı incitmiş olur. Hüdâ’yi inciten de şeksiz şüphesiz azap ve kahr-ı Hüdâ’ya giriftâr olur”. “Bir kulun hakkında Cenâb-ı Hak hayır murâd ederse daima muhabbet-i ashâbı o kulun kalbine ilgâ ile, o kul cân-ı gönülden sahâbeleri sever.”⁵² Bu nedenle sahâbe-i kirâmın arasında vaki olan çekişmelerin baş olma sevdası ve nefsinin arzularına uyduğu tarzında düşünen bir insanda nifak alameti vardır. Zira cümle ashap, temizlenmiş ve arınmış nefis sahipleri olup, Peygamber Efendimiz (sav.)’in sohbetlerinde olmaları bereketiyle taassup, mevki, makam sevdasından ve dünya sevgisinden arınmışlardır.

Hırs, kin ve kötü ahlaktan arınmışlardır. Örnek olarak bir kimse bu ümmetin evliyalarından birinin birkaç gün sohbetine katılarak o velinin ahlâk-ı hamide/güzel ahlak ve fazlından istifade ile irşad olduğu tarihsel bir gerçektir.

Bu durumda ashâbı kiram Peygamber Efendimize kemal derecede muhabbetlerinden naşı malını, canını, aile fertlerini bu yolda feda ederek ve vatan-

51. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.*, vr.36-41.

52. Kaynağını bulunamadı.

larından ayrı düşerek uzun bir müddet Hz. Muhammed'in sohbetlerinde bulunarak kötü ahlaktan temizlenmişler, nefisleri terbiye etmişler ve gönülleri huzura kavuşmuştur. Aksi düşünülemez. Öyle ise Peygamber Efendimiz (sav.)'in manevi terbiyesinden geçmiş sahabelerin aralarında zuhur eden anlaşmazlıkların bizim gibi sahip garazlara kıyasla haşa sümme haşa dünyevî menfaat ve nefsanî sebeplerle olduğunu sanmak, sahabe-i kiram için caiz değildir. Aksine davrananlar bilmezler mi ki ashabı kirama buğzedenler Resulü Ekrem (sav.)'e buğzetmiş olurlar. Onlarda kıl kadar noksanlık aramak, Resulü Ekrem (sav.)'de kusur aramak gibi olur. Bunun için din uluları buyurmuşlardır ki sahabeye tazim etmeyen Resul-i Ekrem (sav.)'e iman etmemiştir. Onun imanı yoktur. Sahabenin cümlesi Cemel ve Sıffin Savaşlarında aralarında olan nizalardan dolayı cümlesi mazur, belki de me'curdurlar. Yani ecir sahibi olmuşlardır. Çünkü hadisi şerifte varid olmuştur ki, "*Hata eden müçtehit bir sevap alır. İsbet eden müçtehide ise iki sevap vardır. Bunlardan biri içtihat sevabı, diğeri isabet sevabıdır.*"⁵³ Şüphesiz ki bu uluların arasında vaki olan münaza ve münakaşa için olmayıp, ancak içtihat amacı ile olmuştur. Öyleyse sahabe-i kiramın hepsi içtihat makamındadır. Bir müçtehidin kendi içtihadı ile amel etmesi ise farzdır. Her ne kadar bir büyük kimsenin içtihadına muhalif olursa da, onun hakkında diğere uyması caiz değildir. Nitekim İmâm-ı Âzam'ın iki talebesi Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ve İmam Şafii'nin Ebû Sevr ve İsmâil Müzenî, bazı konularda hocalarına ters düşmüşlerdir.

Bu değerlendirmelerden hareketle sözü Hz. Ali, Hz. Muaviye ve Amr b. Âs'a getirir. Hz. Ali, Hz. Muaviye ve Amr b. Âs'tan birçok yönüyle üstün olmasına rağmen bu iki sahabenin onu taklit etmeleri caiz değildir. Kendi reyleri ile hareket etmeleri gerekir. Şöyle bir soru sorulursa Cemel ve Sıffin'da muhacir ve ensardan pek çok kimse İmam Ali ile birlikte aynı safta yer almışlar, ona itaat etmişlerdir. Bunların hepsi müçtehit olmakla birlikte, Hz Ali'ye tabi olmayı vacip görmüşlerdir. Buna göre Hz Ali'ye tabi olmak vaciptir. Her ne kadar muhaliflerin tabi olmadan kaçınmaları içtihad sebebiyle olmuş ise de cevaben şu söylenir: Hz Ali'ye muvafakat edip tabi olanlar taklit tarikiyle muvafakat etmeyip belki içtihatlarının gereğini yapmışlardır. Yaptıkları içtihat İmam Ali (kv.)'nin içtihadına muvafık olarak tezahür etmiştir. Bundan dolayı niza edip nice masumların kanlarının dökülmesine neden olmuşlardır.

Hasıl-ı kelam Hz. Ali ve Hz. Muâviye (ra.) arasındaki anlaşmazlık konusunda ashabı kiram üç guruba ayrılmıştır: Bir kısmı, hakkı İmam Ali canibinde görüp, ona tabi olmayı vacip görmüşlerdir. Bir kısmı da hakkı Hz. Muaviye'den yana görerek ona muvafakat, İmam Ali'ye ise mugayerette bulunmuşlar-

53. Buhârî, "el-İ'tisam", 21.

dır. Bir kısmı da her iki taraftan da el çekerek kendi köşelerine çekilmeyi tercih etmişlerdir. Bu üç taife de me'cûr görülmüşler yani sevap kazanmışlardır.

Bu değerlendirmelerden anlaşılan Hz. İmam ile muharip olanların da hak üzere olmaları lazım gelir. Hâlbuki bu genel-geçer anlayışa terstir. Zira hak imamla beraber olup, berikiler mazur belki me'curlardır. Ekseri İslamî kitaplarda böyledir.

İmam Şafî, Ömer b. Abdülaziz gibi İslam büyükleri hiçbir sahabeye hata nispetini caiz görmemişlerdir. Şu söz meşhurdur: “*Büyüklere hata nispet etmek hatadır.*” Büyükler hakkında red kabul, hak ve nahak ile onlara dil uzatmak caiz değildir. Doğru olan da budur.

Hâlid-i Bağdadi Hazretleri, Cemel Savaşı'ndaki taraflar için de benzer bir değerlendirmede bulunur. Ona göre meselenin özü içtihadta ihtilafın ibarettir. Her ne kadar bu dönemde kalpleri kalp hastalıkları ile hastalıklı olan çok kimseler Hz. Muaviye ve Amr b. Âs (ra.) hakkında saygısızlık yaparlar ise de işin aslı bundan ibarettir. Onları inciten Peygamber Efendimizi incitmiş olur. *Şifâ-i Şerif* isimli eserde Mâlik b. Enes'ten nakledildiğine göre Hz. Muaviye ve Amr b. Âs'a hakaret ve küfür tarikiyle dil uzatanlar en şiddetli ceza ile cezalandırılır.⁵⁴

Şu an yeryüzünde Müslümanlara imam ve hidayet sahibi olan dört imam vardır. Bunlara tabi olmayan kimseler çok büyük hata ve delalet içindedirler. Sahabe-i kiramın mezheplerini taklit etmek bizler için caiz değildir. Fürû'/cüz'î hüküm ve kaidelerde dört mezhebe uymak şart olduğu gibi, usul ve itikatta da ehl-i sünnet olan bir itikadi mezhebe örneğin Ebû'l-Hasen Eş'arî veya Ebû Mensûr-i Mâtürîdî'nin yoluna bağlanmak gerekir. Evliyanın tarikeleri haktır. Nefsü'lemrde İslamiyyetten kıl kadar ayrılıkları yoktur. Kerâmet-i evliya mevcuttur. İmâm-ı Yâfi⁵⁵ buyurdu ki, Hazreti Gavsüs-sekaleyn Mevlânâ Abdülkâdir Geylânî'nin mahir kerametleri tevatürle/ ittifakla sabit olduğundan inkâr etmek caiz değildir. Zira tevatür hükm-i katî ifade eder.

Küfür alametleri görülmedikçe, ehl-i kibleyi tekfir etmek caiz olmaz. Kafir olsa bile lanet okumak caiz değildir. Özellikle Yezid hakkında da kötü lisan kullanmak İslamî açıdan uygun bir davranış değildir.⁵⁶

Şeriat-ı garrâya kemal derecede uymaya dikkat edenler sıratı da kolaylıkla geçeceklerdir. Şeriat sırat köprüsünün bir numunesidir. Hatta Cenâb-ı Hakk sırat ismi vermesine Hüda yolunda olmaya işarettir.

Peygamber Efendimizin havz-ı kevserden bir kez nûş eden cehennemde

54. Bkz., Hâlid-i Bağdâdî, *agy.* vr. 41-46.

55. İmam Yâfiî ((v. 768/1367), Kâdiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusudur. Derya Baş, “Yâfiî”, *TDV.*, 2013, c. XLIII, ss. 175-177.

56. Hâlid-i Bağdâdî, *agy.* vr. 46-47

olsa bile bir daha susamayacaktır. Şefaattir. Tevbesiz ahirete giden müminlerin küçük ve büyük günahlarının affı için enbiya, evliya, suleha ve melekelerin şefaati caiz ve vaki olacaktır ve bu şefaati beş türdür: Birincisi ehl-i isyanın hesabının bekletilmeden alınmasıdır. İkincisi, hesabın kolaylaştırılması şeklinde olacaktır. Üçüncüsü günahkârların sırttan cehenneme düşmemeleri için olacaktır. Dördüncüsü cehenneme duhul eden asi müminler için olacaktır. Beşincisi cennete duhul edenlerin derecelerinin yükseltilmesi şeklinde olacaktır.⁵⁷

Sonuç

Söz konusu bu çalışmamız Cibril hadîs-i şerîfi gibi İslam medeniyetinin üç temel dinamiğini içinde taşıyan bir metin üzerine inşa edilmiş olması açısından önemlidir. Hâlid-i Bağdâdî gibi önemli bir müçtehit ve tercüme boyutu ile Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi gibi bir şahsiyeti konu etmesi açısından oldukça şanslıdır.

Giriş bölümünde de bir nebze değindiğimiz gibi İslâm toplumu ve insan toplumu ciddi bir kriz içindedir. Bu krizin başlıca nedeni Müslümanların asırlardır topluma küllî bir perspektif sunan tevhidî bakış açısını kaybetmiş olmasından ileri gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, el-fıkhu'l-ekber olan kelâm, el-fıkhu'z-zahir olan fıkıh/ibadet ve muamelat ve el-fıkhu'l-bâtın/ilmü'l-gulûb olan tasavvuf gibi temel İslami ilimler arasında bile bir çatışma ve uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Sorunun kaynağı branşlaşma ile zihinsel bütünlüğünü, küllî bakış açısını, ilim ve irfan temelini kaybetmiş uzman yaklaşımından ibarettir. Hâlbuki bizim medeniyetimiz, zaman zaman bazı yapısal olmayan sorunlar yaşansa da; akıl-gönül, ilim-irfan, zahir-bâtın, şeriat-tarikat bütünlüğü içinde gelişmiş bir medeniyettir.

Çalışmamızın ana konusu olan Cibril hadîs-i şerifi bu zemini sağlamak için önemli bir referans kaynağıdır. Hadîs-i şerifte geçen İslam-iman-ihsan kavramları göz önüne alınırsa itikadi ve fıkhi mezheplerin, birer ahlak mektebi olan tasavvufî düşüncenin ve onun pratik hayata aktarımından ibaret olan tarikatların ortaya çıkışında bu hadîs-i şerifin diğer birçok sebep ve saikin yanında önemli bir hareket noktası olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Nitekim temel kaynaklarımıza ve ilim-irfan geleneğimize baktığımızda medrese-tekke bütünlüğü şeklinde bir pratik sonuca ulaşan bu ontolojik ve sarsılmaz zemini ilim geleneğimizde görmemiz mümkündür. Örnek olarak bir kelâm metni olan Neseî Akâidi kelâm ilmi ile sık sık karşı karşıya gelen tasavvufî düşünceleri ilhâm gibi alanlarda sınırlamakla birlikte keramet ve Allah

57. Hâlid-i Bağdâdî, *agy*, vr. 50-51.

dostlarının konumları gibi hususlarda desteklemektedir.

Çalışmamıza konu olan Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri, sözünü ettiğimiz sağlıklı yapının bir ürünü olarak vücuda gelmiş bir şahsiyettir. Cibril hadis-i şerifine akait ağırlıklı yaptığı bu şerh bizim için önemli bir mesajdır. Zaman, modern paradigmanın dayatması ile kaybettiğimiz küllî perspektifi yeniden kazanarak var oluş, yok oluş çizgisinde gidip gelen İslam ve insan toplumuna bir hidayet yolu gösterme zamanıdır.

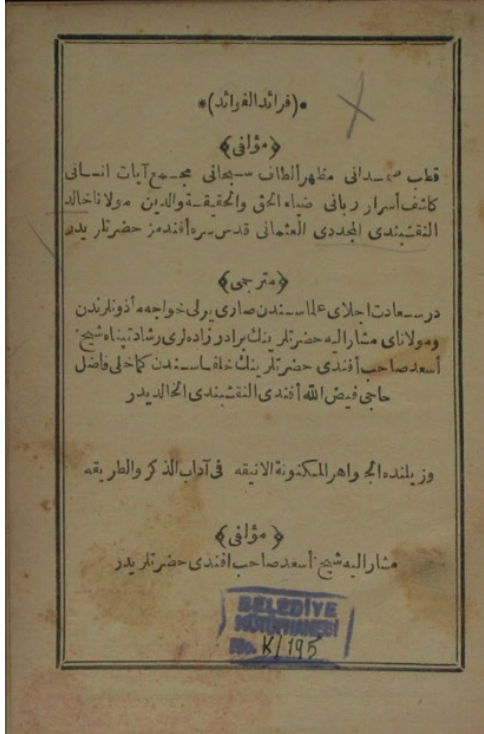
KAYNAKÇA

- Algar, Hamid; “*Hâlid el-Bağdâdî*”, *TDV.*, 1997, c. XV., s., 283-285.
- Aydın, Ferit; *Tarîkatta Rabûta ve Nakşibendilik*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Ayış, Mehmet Şirin; “*Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu*”, *BÜİFD*, c. V., sayı: 10 Yıl: 2017/2, s. 71-94.
- Bağdâdî, Hâlid b. Hüseyin eş-Şehzûrî; *İ'tikadnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl İnâl, Nu: F. 2639.
- _____, *Divan-ı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, Tercüme, Şerh ve Tahkik: Abdülcebbâr Kava, Konya 2009.
- _____, *el-İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ârî*, (Sâhib, Buğyetü'l-Vâcîd fî Mektûbât-ı Hazreti Mevlânâ Hâlid içinde), Dimeşk 1334, s. 88-104.
- _____, *Risâletun fî Tahkîki'l-İrâdetü'l-Cüz'iyye*, Matbaa-i Âmire, İst., 1259, s. 132-147.
- _____, *Ta'likât alâ Hâşiyeti Siyâlkûtî ale'l-Hiyâlî*, İstanbul 1259.
- Baş, Derya; “*Yâfî*”, *TDV.*, 2013, c. XLIII, s. 175-177.
- Bilgili, İsmail; “*Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetleri Bağlamında Zâhîr-Bâtın Fıkhı, Şeriât-Tarîkat Bütünlüğü*”, II. Uluslararası Dinî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu 19-21, Mayıs 2016 Saraybosna-Konya 2016, II, s. 210-293.
- İslâm Alimleri Ansiklopedisi, İstanbul 1997, c., XVIII.
- Kaya, Erol; *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, <http://www.erezincan.edu.tr/wp-content/uploads/2017/12/ErzincanUlemasi.pdf>, 2017.
- Köstendilli Süleyman Şeyhî; *Niketü'l-Hikem*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bl., No: 1510, vr. 55a-57a.)
- Kubat, Mehmet; *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Süfî Kelâmı*, Hikmetevi Yay., İstanbul Mart 2014.
- Küçük, Hülya ve Diğerleri; “*Râbia el-Adeviyye*”, *TDV.*, 2007, c.XXXIV, s. 380-382.
- Memiş, Abdurrahman; “*Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri* (ks.)”, <https://somuncubaba.net/hulusi-kalbden/mevlana-halid-i-bagdadi-haz-retleri-k-s/>, erişim tarihi: 09.07.2018.
- _____, *Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri*, Nasihat Yayınları, Ankara 2014.
- Menekşe, Ömer; *Kemah Alimleri*, İstanbul 1996.
- Nakşibendî, Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn; *-el-İmân ve'l-İslâm*, (haz. Hüseyin Hilmi Işık), Hakikat Kitabevi, İst., 2009.
- Nakşibendî, Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn; *Ferâidü'l-Fevâid*, Haz. Es'ad Sâib Efendi, Trc. Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi, B.y.y., Ts., s.1-61.
- Özel, Ahmet; “*İbn Âbidîn*”, *TDV.*, 1999, c. XIX., ss. 292-293.
- Sâhib, Muhammed Es'ad; *Kitâbu Buğyeti'l-Vâcîd fî Mektûbâtı Hazreti Mevlânâ Hâlid*, Dimeşk 1334.

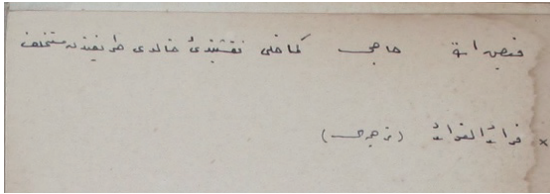
Tatlı, Bekir; *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara 2005.

Uludağ, Süleyman; “*Hâlidîyye*”, *TDV*, c. XV., s. 297-299. <http://www.necatiaksu.net/mektubat/029.Mektup.htm>, erişim tarihi: 13.09.2018.

EKLER

Ek-1: Ferâidü'l-Fevâid'in ilk Sayfası
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı
297.411 HAL 297.411 HAL 1313
U/1995 19061

Ek -2: Mütercim Hacı Feyzullah Ke mahlı ve eserleri hakkında biyografik fiş İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Bel_Mtf_54845.